

13. Панченко Олесь. Розгром українського відродження Кубані. – Лос-Анжелес, 1973.
14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Под ред. Тройницкого Н.А. Распределение населения по главнейшим сословиям, вероисповеданиям, родному языку и по некоторым занятиям. – Спб., 1905.
15. Перші кроки Північно-Кавказького українського науково-дослідного інституту // Вісті ВУЦВК. – 1932. – 15 червня.
16. Попок Андрій. Українські поселення на Далекому Сході. історико-соціологічний нарис. – К., 2001.
17. Сергійчук Володимир. «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках. – К., 2000.
18. Сулятицький П. Українізація на Кубані // Тризуб. – 1929. – № 41. – С. 16; № 43. – С. 8–9;
19. Траф'як Михайло. Голодомор на Кубані // Сучасність. – 1993. – № 8.
20. Траф'як Михайло. Голодомор на Кубані // Сучасність. – 1993. – № 8.
21. Українізація на Північному Кавказі // Сучасність. – 1973. – № 7–8.
22. Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України (далі ЦДАВО України). – Ф.1, оп.5, спр.476 - Арк.1, 1зв., 13, 26,29.
23. Чорний Сергій. Українці в Сибіру // Визвольний шлях. – 2000. – № 5.
24. Шевельов Юрій. Українізація: радянська політика 1925–1932 років // Сучасність. – 1983. – № 5.

**УДК 316.347:314**

**К. О. Чернова**

### **ЕТНІЧНІ ГРУПИ В СТРУКТУРІ ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ**

*У статті проаналізовані етнічні групи як елементи соціальної структури, оскільки виокремлення таких груп є притаманним для соціології засобом аналізу суспільства як складної системної цілості.*

*Ethnic groups as element of social structure are analysed in the article, as determination of such groups in sociology comes forward the mean of analysis of society as to difficult system integrity*

Термін «етнічна група» – сукупність людей, які представляють собою частину того чи того етносу, перебувають за межами розміщення його основного масиву, усвідомлюють спільність свого походження, постійно взаємодіють між собою й характеризуються певним ступенем внутрішньої згуртованості й солідарності, об'єднані спільними інтересами, спільним

походженням та спільною історичною пам'яттю (реальними або уявними) [1, 29]. З точки зору етносоціологічного підходу, самоорганізація та самоуправління є визначальними у функціонуванні сучасних етнічних груп, оскільки аналіз цих процесів передбачає механізм структурування таких груп. Тому детального розгляду потребують чинники формування просторової, часової й функціональної структури етнічних груп як складових соціальної структури суспільства. Серед найважливіших чинників, які визначають оригінальність етнічних груп, належать наявність міцних внутрішніх зв'язків і прагнення до етнокультурного, етносоціального та етнополітичного захисту і реабілітації своїх членів. Такі чинники утворюють особливі етногрупові принципи існування та функціонування, серед яких виділяються: підтримання етнокультурної дистанції та внутрішня компліментарність; приналежність до материнського етнокультурного простору; згуртованість на основі етнічної ідентичності; мобільність в соціальних системних зв'язках; прагнення до міжетнічного компромісу; готовність до широкого соціального посередництва та самоорганізація і самоуправління в здійсненні колективних стратегій [2, 38- 39].

Аналізуючи механізми самоорганізації та самоуправління етносу, ми маємо на увазі не здатність етносу досить злагоджено виконувати ту чи іншу сукупність дій, а перш за все, його здатність створювати для себе оптимальні для виживання і розвитку умови, тобто виступати як самоорганізуюча система. До основних структурних чинників, які впливають на процес самоуправління етносу, можна віднести такі. Перший - наявність сформованих стійких локальних субкультур і утворюючих кіл їхнього внутрішнього етнічного спілкування, які здійснюють міжпоколінну трансмісію етнічної культури. Руїнування таких субкультур утруднює процес самоуправління етносу, більш того, їхнє послаблення – одна із головних ознак порушення внутрішніх етнічних зв'язків і процесів відтворення етнічності. До другого чинника належать інтенсивні інформаційні зв'язки між локальними субкультурами і окремими колами спілкування. Етнос, утворений із відносно відокремлених одна від одної локальностей, із ізольованих в рамках окремих локальностей кіл спілкування, при інших рівних умовах менш здатний до самоуправління порівняно з етносом, в якому розвинуті міжлокальні міграційні потоки і кола спілкування, функціонують позаміграційні канали інформації (переписка, обмін періодичними виданнями тощо). І, нарешті, третій чинник передбачає наявність розвинутих «надлокальних» кіл спілкування, в яких відбуваються формування і розвиток спільних етнічних рівнів культури і які в кризових ситуаціях відіграють провідну роль в процесах самоуправління та можуть вплинути на форми та інтенсивність прояву етнічної самосвідомості [3, 27-28].

Самоорганізуюча та саморегульована система – це така система, котра спроможна в процесі функціонування видозмінювати свою структуру, вона якнайшвидше пристосовує свою організацію до умов, що змінилися. На думку деяких авторів, модернізація сприяє формуванню незалежних інтелектуальних еліт – найважливішого чинника самоуправління етносу. У випадку компактного

розселення етносу додатковий імпульс його самоуправлінню створює регіональна політика центральної влади, оскільки заходи, які обмежують інтереси населення даної території, викликають відповідну реакцію, однією з яких і виступає внутрішня етнічна консолідація [3, 9].

Внутрішні зв'язки і протиріччя між представниками старої і нової генерації, традиційними верствами і модернізованими колами, етнічною елітою і широкими верствами етнічної групи, конкуренції між національно-культурними об'єднаннями також можуть виступати необхідними механізмами самоуправління і сприяти оновленню складу і структури таких груп, розвитку самоуправління, накопиченню соціального, політичного досвіду тощо [2, 69].

Зазначимо, що релігійна діяльність також може виступати формою етнічної самоорганізації та самоуправління. Саме релігія як частина самосвідомості етнічної групи здійснює домінуючий вплив на утворення її соціальних інститутів, регламентує спосіб життя, що сприяє ефективному відтворенню національних традицій, мови та культури. Акцентуючи свою увагу на відтворенні новими поколіннями способу життя спільноти, церква обмежує етнічні контакти із представниками інших віросповідань та конфесій, тим самим перешкоджаючи процесам асиміляції [4, 32]. Іншими словами, релігія формує внутрішні умови для процесу самоуправління спільноти, створює передумови для забезпечення цього процесу.

Істотною особливістю самоуправлінських систем виступає їхня здатність до самобудування та самовідновлення своїх елементів. Самоуправління сприяє стабілізації та зміцненню соціальної системи і поступово переростає в управління як соціальний організм, в якому злагоджено та узгоджено функціонують кореляційні зв'язки між елементами. Відомо, що індивід тим легше ідентифікує себе з групою, чим більше його комунікативних зв'язків замикаються в її середині. Такі зв'язки виникають як внаслідок процесів самоорганізації, так і створюються цілеспрямовано.

Найпоширенішою формою самоорганізації та самоуправління групи є соціальні мережі, що пов'язують системою міжособистісних контактів та взаємодію людей, які належать до однієї й тієї ж етнічної категорії. Ця остання умова стає в даному випадку підставою для більшої довіри та порозуміння між людьми, створює той соціальний капітал, який використовується для вирішення різноманітних життєвих проблем [5, 127]. Зазначимо, що аналіз питань, пов'язаних зі становленням системи соціальних мереж, на сьогодні поки що не став об'єктом дослідження науковців і тому ця проблема ще потребує детального вивчення.

Важливими складовими механізму самоуправління етнічних груп, їх підтримання як складових соціальної структури суспільства виступають також соціальне освоєння та соціальний дискурс. Так, зокрема, будь-яка особа суспільства постійно перебуває в процесі соціалізації, який характеризується двома основними векторами: з одного боку відбувається сприйняття певної частини соціального знання, цінностей і реальностей, внаслідок чого окремий індивід стає носієм відповідних феноменів, тобто навколишній соціальний світ

опредмечується в індивіді, формуючи його особистість, з іншого – кожен конкретний індивід стає фрагментом, членом, творцем певної соціальної реальності і як її складова частина, і як учасник її творення і відтворення. А соціальний дискурс, який передбачає легітимацію соціальних явищ, пошук і досягнення суспільної злагоди чи, принаймні, консенсусу або взаємної терпимості може досягатися на різних ієрархічних рівнях та типологічних системних рядах українського соціуму. Так, зокрема, в ієрархічній площині критеріальність може залежати від рівня системності об'єктів соціуму: у нашому випадку це будуть держава і етнічна група. Відповідно до нашого контексту в структурі першого з учасників першочергового значення набуває взаємодія різних гілок влади, для етнічних груп такими є толерантні відносини між окремими її спільнотами [6, 23].

На думку російського дослідника В.Попкова, в реальному внутрішньому житті етнічних груп є присутні два аспекти управління: видимий і прихований. В основі видимого аспекту лежить економічна перевага тієї чи іншої спільноти або групи осіб в спільноті. Ці групи людей, які належать до певної спільноти (або спільнот), утворюють центри впливу в таких спільнотах і мають незрівнянно більшу вагу, ніж інші. Тому навіть у випадку можливого руйнівного впливу з боку такого центру впливу, група в цілому залишається стійкою [7, 84].

Велике значення в управлінні етнічних груп має прихований аспект управління, витoki якого треба шукати в ціннісно-нормативному апараті діаспороутворюючого етносу. Це означає, що основний тягар управління беруть на себе традиції, звичаї, релігія та інші культурні уявлення про те, «як треба жити». Прихований аспект управління формується поза офіційною системою і без спеціальних рішень. В його основі лежать різноманітні соціальні інститути етнічної групи, в яких здійснюється соціалізація її членів. Він наче розчинений в групі і тому управління набуває знеособленого характеру, наче воно відсутнє. Це і є невидима частина управлінського елементу етнічних груп. Обидва аспекти мають однакову значущість, але явний аспект управління пов'язується безпосередньо з динамікою змін в певній спільноті, в той час як прихований аспект управління забезпечує стійкість і самозбереження етнонаціональної групи цілому [7, 85].

Серед механізмів становлення та організації групи особливе місце посідають чинники внутрішнього та міжгрупового регулювання культурно-духовного життя етнічної групи. Під регулятивними відносинами відповідно до етнічної групи треба розуміти іманентність здійснення соціальних зв'язків як всередині даної групи, так і спрямованих зовні. Кристалізація структури етногрупи починається тоді, коли зникають реальна можливість і потреба повернення на батьківщину, коли поряд з цим у іноетнофорів немає психологічної і соціальної готовності асимілюватися. Як і в процесі переселення, при оформленні етнічної групи в соціальний інститут діють два головних фактори. Перший із них бере свої витoki від діяльності самих іноетнофорів, прагнучих утворити корпоративне об'єднання, в існуванні якого

окремі індивіди мають потребу у задоволенні власних етнічних потреб, інший – від зовнішнього середовища, в яке іммігранти потрапляють і яке в різних сферах життєдіяльності відторгує, а також - від штучних примусів владних органів нової або нової батьківщини самоорганізовуватися для вираження і захисту інтересів етнічної групи на вищому управлінському рівні [4, 62].

Про міжгрупове регулювання мова може йти лише після завершення внутрішнього структурування групи, коли нею усвідомлена необхідність представництва культурних і політичних інтересів за межами власного етнічного середовища і коли є легітимними органи її самоуправління, які приймають на себе відповідальність за всю групу. Тому ми зупинимось спочатку на проблемах внутрішнього групового регулювання.

Життєдіяльність групи переважно визначається інститутами самоуправління, серед яких посідають звичаї, традиції, цінності групи. Так, при традиційному типі регуляції соціалізація відбувається двома шляхами: шляхом постійних навиків успадкованим зразком і через спеціальні «соціалізуючі» звичаї (ініціації). Серед функцій звичаю багато соціологів виділяють функцію соціальної інтеграції. Детальну увагу на цю функцію звичаю звернув французький соціолог Е.Дюркгейм, котрий соціальну солідарність назвав центральним поняттям своєї доктрини. Особливого значення він надавав інтегруючій ролі всіх звичаїв, незалежно від цілі, яку вони досягали. Але Е.Дюркгейм зігнував той факт, що підтримуючи внутрішньогрупову єдність, звичай в той же час і гальмує розвиток міжгрупових зв'язків, а також значною мірою перешкоджає інтеграції групи у більшому соціальному цілому. На цю обставину звернув увагу американський соціолог У.Самнер, котрий розглядав внутрішньогрупові та міжгрупові відносини. Конформізм всередині кожної з груп, за У.Самнером, заснований на етноцентризмі, тобто «погляді, згідно якого власна група є центром всього, а всі інші порівнюються і оцінюються у співставленні з нею» [8, 19].

У своєму соціологічному значенні звичай також виступає як успадкований стереотипний спосіб поведінки, який відтворюється в етнонаціональній групі. Як відомо, існує п'ять основних функцій звичаю: трансляції культури, соціального контролю, соціальної інтеграції, соціалізації та сакралізації [8, 15]. Функцію трансляції (передачі) культури звичай виконує від покоління до покоління в рамках даної системи, а трансляція від покоління до покоління відбувається завдяки механізму індивідуальної пам'яті та безпосередній включеності її у соціальну діяльність. Важливу роль у функціонуванні звичаю як транслятора культури відіграє синхронне існування поколінь. Звичай виступає і засобом соціального контролю. Зокрема, Е.Дюркгейм, У.Самнер, Ф.Тьонніс, поділяли погляд, згідно якого, індивід є повністю підпорядкований групі і у всіх своїх діях дотримується звичаю, який, за висловом Тьонніса, виступав «незаперечною подавляючою силою» [8, 17]. Отже, саме необхідність координації дій членів етнічної групи призвела до виникнення соціальних норм.

Провідним принципом розвитку етнічних груп як складових соціальної структури суспільства є самоуправління, яке відбувається під впливом зовнішнього середовища, сприяє збереженню цілісності та упорядкованості. «Воно багато в чому сприяє інтеграції соціального суб'єкта (групи, суспільства) – її носія, визначає рольові (нормативні) моделі членів соціуму і здійснює імперативний контроль у сфері суспільних відносин. ...За допомогою традиції підтримується довготривала регуляція і управління соціальними процесами шляхом надання зразків інститутів, організацій тощо» [9, 11].

Становище етнічної групи в багатоетнічній країні визначається тим, що її екзогенні регулятивні відносини виходять за рамки білатеральних (етногрупа – титульний етнос) і вступають в складну взаємодію із включенням міжгрупових зв'язків [4, 106]. А міцність міжетнічних зв'язків всередині таких спільнот залежить від їхньої інституціональної наповненості, тобто від наявності в них інституцій.

Західні експерти розрізняють різні модулі взаємодії груп, а саме: коли група значно менша державного національного майоритету; коли групи за своєю демографічною масою приблизно рівні, мають свої території компактного проживання і умови для відносно відокремленого існування; коли явна меншість користується абсолютно рівними правами, не дивлячись на свою дисперсію серед більшості; коли група, чия приналежність до більш широкої спільноти очевидна, в своїй самоідентифікації виділяє фактор географії; коли група виступає не титульною, хоча і корінною для даної держави; коли національна меншість перебуває в пограничних між значними майоритетами [4, 106].

Звичайно, міжгрупові протиріччя перешкоджають внутрішньому розвитку групи і при відомих умовах підігріваються корінними майоритетами. Досить важко виводити спільні закономірності із подібного роду протиріч, тим більше, складати константні антагоністичні пари етнічних груп. В цій сфері практично не проводилось досліджень, які актуальні сьогодні в ситуації підвищеної етнічної активності в середовищі національних меншин. Приймаючи положення теорії Л.М.Гумільова про компліментарність етносів, вважаємо, що практика світового міжнаціонального спілкування дає багатий матеріал для емпіричних досліджень етногрупової взаємодії [4, 108]. Зазначимо, що етнічність виступає наслідком спроможності держави щодо забезпечення конституційних прав громадян.

Вважаємо за доцільне зазначити, що «в умовах економічного спаду, напруги соціальної сфери, становище групи погіршується. Таке відчуження має кілька стадій, а саме: 1) неможливість збереження і розвитку етнокультурних характеристик (мови, традицій, відзначення релігійних свят); 2) недопущення до досягнення життєво важливих цілей (освіта, професія, житло тощо); 3) відсторонення від вагомих ролей в соціально-економічній та політичній структурі (низький індекс представленості в органах законодавчої та виконавчої влади, в структурах місцевого самоуправління); 4) загроза життєвому добробуту та загальнолюдській безпеці» [2, 52-53]. Характерною

особливістю розвитку такого суспільства є: існування трудових ніш, які заповнені переважно представниками певної національності, ціннісно-нормативні протиріччя між більшістю і меншістю, підвищений актуалізований стан етнічності, який з часом може перерости у відкриту конфронтацію. При цьому поступове розширення прав етнічної групи як суб'єкту міжетнічної взаємодії, знаходить свій вияв у реалізації прав щодо подвійного громадянства; поява еліти в таких групах свідчить про зростання її питомої ваги в загальній структурі населення поліетнічного соціуму як чинника, здатного відігравати важливу роль у соціальній системі, представляти та захищати інтереси етногрупи.

**Висновки.** Таким чином, встановлено, що життєздатність і життєдіяльність етнічної групи знаходяться в прямій залежності від соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в країнах поселення. Тому в умовах соціальної напруги, економічного спаду, конфліктної ситуації становище таких груп різко погіршується.

З'ясовано, що багаточисельна етнічна група, котра підтримує зв'язок зі своїм етнічним ядром, має більші можливості для збереження своєї етнічної ідентичності і тим самим зміцнює етнокультурну основу. При цьому виявлено, що національна ідентичність втрачає свою роль для консолідаційних процесів всередині таких груп і етнічне походження вже не виступає консолідуючим чинником. Спостерігається тенденція до виконання цих функцій культурою, яку зберігають і розвивають представники різних спільнот.

### **Література**

1. Євтух В.Б. Етнічність: глосарій. – К.: Вид-во імені М.П.Драгоманова, 2009.
2. Аствацатурова М.А. Диаспоры в Российской Федерации: формирование и управление (Северо-Кавказский регион). – Ростов-на-Дону – Пятигорск: Изд-во СКАГС, 2002.
3. Сусоколов А.А. Структурные факторы самоорганизации этноса // Расы и народы. – 1990. – Вып. 20.
4. Илларионова Т.С. Этническая группа: генезис и проблемы самоидентификации (теория диаспоры). – М.: Нойес лебен, 1994.
5. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навч. посіб. – Ч. 1. Теоретико-методологічні проблеми дослідження етнонаціональних феноменів. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2004.
6. Український соціум /О.С.Власюк, В.С.Крисаченко, М.Т.Степико та ін. – К.: Знання України, 2005.
7. Попков В.Д. Феномен этнических диаспор. – М.: ИС РАН, 2003. – 340 с.
8. Гофман А.Б., Левкович В.П. Обычай как форма социальной регуляции // Советская этнография. – 1973. - № 1.
9. Шейко О.С. Традиція як фактор саморозвитку суспільства: Автореф. дис.... канд..філософ. наук: 09.00.03 /Запорізь. держ.ун-т. - Запоріжжя, 2001.

## МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ПРОСТОРИ РЕАЛІЗАЦІЇ

*Стаття присвячена з'ясуванню сутності одного з найскладніших явищ етнонаціонального розвитку поліетнічних країн, зокрема і України. Розкривається значення поняття «міжетнічна взаємодія», відтворюється її структура та взаємозв'язок між компонентами цієї структури. Аналізуються умови та простори протікання міжетнічної взаємодії, звертається увага на можливі наслідки взаємодії представників різних етнічних спільнот, носіїв різних етнокультурницьких традицій.*

*The article deals with one of the most complicated phenomenon in the ethnonational developments of poliethnic countries, among them Ukraine. The notion «ethnic interaction» is explained, its structure and interaction of the structural components are shown. Conditions and spaces of realizing of interethnic communication are analized, the attention is drawn to possible consequences of interaction of represantatives of different ethnic communities, bearers of different ethnocultural traditions.*

**Актуальність проблеми.** Феномен міжетнічної взаємодії є одним із найбільш характерних маркерів суспільних процесів у поліетнічних країнах сучасного світу. Вже впродовж кількох десятиків років зарубіжні, а останніми роками й вітчизняні, дослідники етнічності, зокрема і соціологи, намагаються проникнути у сутність цього явища. Увагу дослідники акцентують, передусім, на змістові самого поняття, протіканні процесу міжетнічної взаємодії, її результатах та менеджменті цим процесом. Попередньо зауважимо, що, міжетнічна взаємодія, маючи загальні риси й протікаючи за загальними закономірностями в усіх поліетнічних країнах, виявляє свої особливості у кожній країні, що пов'язано з особливостями розвитку тієї чи іншої країни, де проживають представники різних етнічних спільнот.

**Мета:** уточнити сутність поняття «міжетнічна взаємодія»; відтворити структуру цього феномена з акцентуацією на основних її компонентах; проаналізувати умови її реалізації та спроектувати можливі наслідки міжетнічної взаємодії.

Отже, звернемося до визначення самого явища «міжетнічна взаємодія». На наш погляд, воно адекватно подане у виданні «Етнічність. Глосарій»: «Міжетнічна взаємодія - це взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через